

що воно може вчинятися як навмисно, так і через самовпевненість. Крім того, усі досліджені в цій статті міжнародні уніфіковані документи для зарахування порушення до категорії істотного встановлюють такий критерій, як передбачуваність результату порушення боржником. Для всіх документів характерним є й те, що в разі істотного порушення «кредитор не може покладатися на майбутнє виконання боржника». Принципи УНІДРУА та PECL до переліку ознак, що свідчать про істотне порушення, додають ще критерій істотності суворого дотримання зобов'язання для договору. Особливістю Принципів УНІДРУА є те, що вони встановлюють такий критерій істотності порушення, як необхідність урахування того, чи не завдасть розірвання договору стороні, яка не виконала зобов'язання, непропорційних збитків, пов'язаних із виконанням нею зобов'язань чи підготовкою їхнього виконання.

Список використаних джерел:

1. UNCITRAL Digest of Case Law on the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uncitral.org/pdf/english/clout/CISG-digest-2012-e.pdf>.
2. UNIDROIT Principles of International commercial Contracts, 2010. – Rome : UNIDROIT, 2010. – 454 p.
3. The Principles Of European Contract Law 2002 (Parts I, II, and III)/Lex mercatoria [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/1.201.html>.
4. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Edited by Study Group on a European Civil Code, Research Group on the Existing EC Private Law (Acquis Group). – Munich : Sellier european law publishers, 2009. – 6563 p.
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року, зі змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
6. Guide to CISG Article 25. Secretariat Commentary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/text/secomm/secomm-25.html>.
7. Lachmi Singh and Benjamin Leisinger. A Law for International Sale of Goods: A Reply to Michael Bridge [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/singh-leisinger.html#i>.

КЛІМ С. І.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
(Міжнародний гуманітарний університет)

УДК 341.951

ГРАНІ ВИМІРУ НЕОБХІДНОСТІ ВТРУЧАННЯ ДЕРЖАВИ У ПРИВАТНЕ Й СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ НА ПРИКЛАДІ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена визначенню граничних аспектів необхідності втручання держави в сімейне життя людини в демократичному суспільстві. Виокремлено процесуальні дії, які забезпечують справедливість винесеного судового рішення про позбавлення батьківських прав, і надано характеристику доречності й достатності мотивів для винесення такого рішення.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав та основоположних свобод, позбавлення батьківських прав, відібрання дитини, справедливий розгляд справи.*

Стаття посвящена определению предельных аспектов необходимости вмешательства государства в семейную жизнь человека в демократическом обществе. Выделены процессуальные действия, которые обеспечивают справедливость вынесенного судебного решения о лишении родительских прав, и предоставлена характеристика уместности и достаточности мотивов для вынесения такого решения.

Ключевые слова: *Европейский суд по правам человека, Конвенция о защите прав и основных свобод, лишение родительских прав, отобрание ребенка, справедливое рассмотрение дела.*

The article is devoted to defining the boundary aspects need state intervention in family life in a democratic society. The author distinguishes procedural steps to ensure justice rendered a decision on termination of parental rights, and provides a description of the relevance and adequacy of reasons for making this decision.

Key words: *European Court of Human Rights, the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, termination of parental rights, removal of the child, fair trial.*

Вступ. Аналітичні дані статистики свідчать про те, що частка справ про відібрання дитини без позбавлення батьківських прав і справи про позбавлення батьківських прав у структурі справ позовного провадження, які виникають із сімейних правовідносин, становить 5,5%. У більшості випадків позовні вимоги, заявлені позивачами у справах про позбавлення батьківських прав, судами задовольняються: так, у середньому за рік у країні місцеві суди задовольнили позовні вимоги в понад 16 тис. справ із порушених 17 тисяч, тобто у 92,5% від тих, що розглянуті з ухваленням рішення¹.

Такий стан речей вимагає чіткого визначення імпліцитних процедурних правил, яких зобов'язані дотримуватись суди під час розгляду й вирішення справ про позбавлення батьківських прав, оскільки наявна практика є незадовільною, про що вже акцентував у Постанові Верховний Суд України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30 березня 2007 р. № 3.

Постановка завдання. «Силою авторитету» в цьому контексті володіє Європейський суд з прав людини, який у своїй рішеннях роз'яснює допустимі межі втручання держави у приватне та сімейне життя людини й обов'язкові процесуальні дії щодо встановлення факту необхідності відібрання дитини й позбавлення батьківських прав осіб, тлумачачи ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, тому метою дослідження є виокремлення шляхом аналізу рішень Страсбурзького суду процедурних правил, які є імперативними для доведення доцільності та допустимості ухвалення судового рішення про позбавлення дитини батьківського піклування.

Результати дослідження. Діяльність Європейського суду з прав людини та місце його рішень у системі національного законодавства становила предмет численних досліджень як юристів-міжнародників, так і фахівців у галузях національного законодавства, зокрема Т. Анцупова, В. Буткевич, Е. Бредлі, М. Дженіс, Р. Кей, О. Вишняков, С. Кравчук, В. Маляренко, Ю. Михайличенко, В. Лутковська, П. Павлюк та інші у своїх роботах висвітили різноаспектні проблеми функціонування цього міжнародного інституційного механізму захисту прав людини та його вплив на формування внутрішньонаціональної системи права. Але питома вага наявних наукових робіт не зняла з порядку денного питання про впровадження розуміння Європейського суду з прав людини категорій «небезпека для дитини», «виправданість відібрання дитини від батьків», «необхідність втручання в сімейне життя в демократичному суспільстві» у правозастосовчий процес національних судових інстанцій, вирішення якого, по-перше, надасть додаткові гарантії захисту прав дитини, по-друге, дасть змогу зменшити кількість скарг проти України й, відповідно, суми сатисфакції з державного бюджету.

Рішення Європейського суду з прав людини ґрунтуються на нормах національного законодавства та нормах міжнародних нормативних актів. Серед національних нормативно-правових

¹ Статистичні показники наведені за даними Державної судової адміністрації України.

актів згадуються ст. ст. 32, 51 Конституції України (ст. 32 «Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України»; ст. 51 «Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою»), ст. ст. 163–170 Сімейного кодексу України, ст. ст. 111, 112, 114 Закону України «Про охорону дитинства».

Першочергове місце серед міжнародних договорів посідає Конвенція ООН про права дитини, відповідно до преамбули якої дитині для повного й гармонійного розвитку необхідно зростати в сімейному оточенні. Згідно зі ст. 9 Конвенції, держави-сторони дбають про те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їхньому бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи за судовим рішенням визначають, відповідно до застосовного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в інтересах дитини. Вирішення такого питання може бути необхідним у тому чи іншому випадку, коли, наприклад, батьки жорстоко поводяться з дитиною чи не піклуються про неї. При цьому всім заінтересованим сторонам надається можливість брати участь у вирішенні такого питання та викладати свою позицію [1].

У додатку до Рекомендації Комітету міністрів, прийнятої 16 березня 2005 р., перелічено основні принципи забезпечення прав дітей, які передбачають таке:

– «... сім'я є природним середовищем для розвитку й забезпечення добробуту дитини, головну відповідальність за виховання та розвиток дитини покладено на батьків;

– наскільки це можливо, мають вживатися профілактичні заходи щодо підтримки дітей і сімей з урахуванням їхніх особливих потреб;

– установа опіки над дитиною має залишатися винятком, і головною метою такого заходу є захист інтересів дитини...» [2].

Саме в контексті зазначених норм Європейський суд з прав людини інтерпретує ст. 8 Конвенції про захист прав та основоположних свобод, яка проголошує, що кожен має право на повагу до свого сімейного життя. Органи державної влади не можуть утручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Системний аналіз рішень Європейського суду з прав людини дає змогу констатувати, що суд завжди встановлює, по-перше, чи мало місце *«втручання у сферу особистого й сімейного життя»*; по-друге, чи було здійснено це втручання *«згідно із законом»*; по-третє, чи може воно вважатися *«необхідним у демократичному суспільстві»*.

Втручання держави у приватне та сімейне життя має місце при фактичному відібранні дитини, незалежно від строку розлуки із батьками й незалежно від подальшої долі розгляду справи. Навіть випадки скасування рішення місцевого суду апеляційною або касаційною інстанцією чи укладення мирової угоди не приводять до ефекту нівелювання дії ст. 8 Конвенції, про що зазначається в рішеннях Європейського суду з прав людини щодо справ *«Нікішина проти Росії»* [3], *«Далбан проти Румунії»* [4], зокрема в зазначених справах виведено **принцип**, згідно з яким *рішення чи захід, навіть якщо він сприятливий для заявника, не є достатнім для того, щоб позбавити його статусу «потерпілого», якщо національні органи влади не визнали прямо чи по суті порушення Конвенції і після цього не надали відшкодування за нього. Крім того, суд неодноразово підкреслював, що право батьків і дітей бути поряд один з одним становить основоположну складову сімейного життя і що заходи національних органів, спрямовані перешкодити цьому, є втручанням права, гарантовані статтею 8 Конвенції* (справа *«МакМайкл проти Сполученого Королівства»* [5]).

Вимога законності реалізованого втручання не викликає нарікань наднаціональної судової інстанції, але в цьому випадку доречно згадати наукові дискусії з приводу справедливості закону та його співвідношення із правом. Саме з'ясування *«необхідності втручання в демократичному суспільстві»* розкриває увесь спектр реалізації права в законі під час винесення судового рішення.

Критерії необхідності втручання держави в демократичному суспільстві зауважувались Європейським судом з прав людини у справах *«Кутцнер проти Німеччини»* [6], *«Зоммерфельд проти Німеччини»* [7]. Так, необхідність втручання має дворівневий характер: по-перше, потрібно встановити, чи є *мотиви втручання доречними й достатніми*, по-друге, *процес прийняття рішень має бути справедливим і забезпечувати належний захист інтересів його всіх учасників*.

Доречність і достатність мотивів втручання держави у приватне й сімейне життя вбачається в такому.

По-перше, першочергово суди повинні пам'ятати, що дитина має виховуватися в сімейному середовищі й *установлення державної опіки можливе лише за виняткових обставин*, наприклад, якщо для дитини існує реальна небезпека. Так, у справах «Гавелка та інші проти Чеської Республіки» [8], «Валлова і Валла проти Чеської Республіки» Страсбурзький суд звертав увагу на те, що потрібно з'ясувати, чи зазнаватиме дитина, якщо її залишать під опікою батьків, жорстокого поводження, чи страждатиме вона через відсутність піклування, через неповноцінне виховання й відсутність емоційної підтримки, або визначити, чи виправдовується встановлення державної опіки над дитиною станом її фізичного або психічного здоров'я. Під час тлумачення цього принципу необхідно враховувати, що інтереси дитини є вищими, ніж інтереси батьків, зокрема батьки не наділяються правами вживати таких заходів, які могли б зашкодити здоров'ю дитини та її розвитку (справа «Ельсгольц проти Німеччини» [9]).

По-друге, при винесенні рішення потрібно зважати на той факт, що *поміщення дитини в середовище, більш сприятливе для її виховання, не виправдовує примусового відібрання її від батьків* (справа «К.А. проти Фінляндії» [10]).

По-третє, установлення державної опіки *не можна також виправдовувати виключно посиленням на ненадійність ситуації*, адже такі проблеми можна вирішити за допомогою менш радикальних засобів, не вдаючись до роз'єднання сім'ї, наприклад, через забезпечення цільової фінансової підтримки та соціальне консультування (справа «Мозер проти Австрії» [11]).

Насамкінець, передання дитини під державну опіку слід зазвичай розглядати як *тимчасовий захід*, здійснення якого має одразу припинитися, коли це дозволяють обставини. Отже, такий захід не може бути санкціонований без попереднього розгляду можливих альтернативних заходів і має оцінюватися в контексті позитивного обов'язку держави вживати виважених і послідовних заходів щодо сприяння воз'єднанню дітей зі своїми біологічними батьками, дбаючи при досягненні цієї мети про надання їм можливості підтримувати регулярні контакти між собою та, якщо це можливо, не допускаючи розлучення братів і сестер (справи «Савіни проти України» [12], «К. і Т. проти Фінляндії»).

Другим компонентом, що обґрунтовує судові рішення в частині необхідності втручання держави у приватне та сімейне життя людини є процес прийняття рішень, який має бути справедливим і таким, що забезпечуватиме належну повагу до інтересів, які захищає ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Практика Європейського суду з прав людини виділила конститутивні елементи справедливості прийняття рішень (які становлять процесуальні дії, що мають учинитися під час розгляду справи), до яких належать такі:

1. По-перше, *достатність залучення у процес прийняття рішення заявника*, яка оцінюється виходячи з учинення судовими інстанціями таких процесуальних дій:

– *з'ясування думки дитини шляхом її допиту в судовому засіданні*. У справі «Сахін проти Німеччини» [13] суд висловив свою позицію з приводу необхідності встановлення ставлення дитини до батьків у судовому засіданні, незважаючи на наявність висновку психолога з цього питання, зокрема, на думку Суду, те, що німецькі суди не заслухали дитини, свідчить, що заявника не було достатньою мірою залучено у провадження, пов'язане з наданням доступу до дитини. Необхідно було, щоб компетентні суди, налагодивши безпосередній контакт із дитиною, уважно розглянули питання про те, що належним чином відповідає її основним інтересам. Регіональний суд не повинен був спиратися на розпливчасті показання експерта щодо ризиків, з якими пов'язане опитування дитини, адже суд навіть не розглянув можливості вжити для цього спеціальних заходів з огляду на ранній вік дитини. Такий самий принцип здійснення провадження підкреслений Європейським судом з прав людини й у справах «Гаазе проти Німеччини» [14], «Савіни проти України» [12];

– *установлення правильної та повної інформації про стосунки дитини з батьками* є необхідною передумовою для визначення істинних бажань дитини, і це забезпечує справедливу рівновагу між інтересами, що фігурують у справі (справа «Сахін проти Німеччини»). Крім того, інформація, яку суд відображає в судовому рішенні, повинна характеризуватися рисами конкретності. Наприклад, у справі «Савіни проти України» національні суди спиралися переважно на інформацію міських служб про те, що О. С. бродяжить і жебракує, проте не зажадали від них назвати конкретні дати, кількість прогулів, імена свідків та інші відповідні факти, що послугувало одним із аргументів порушення справедливості провадження у справі;

– проведення психологічної експертизи. У справі «Зоммерфельд проти Німеччини» Суд зазначив, що не видання наказу про одержання психологічного висновку щодо можливості встановлення контактів між дитиною і заявником з боку німецьких судів свідчило про недостатність залучення заявника у процес прийняття рішення. Крім того, для повного врахування інтересів батьків, яких позбавляють батьківських прав, необхідно надавати їм змогу надавати пояснення й заперечення щодо висновків психологічної експертизи (справа «Гоффманн проти Німеччини» [15]).

2. По-друге, довготривалість розгляду справи зумовлює необхідність повторного вчинення зазначених процесуальних дій судами вищих інстанцій, про що не раз зазначав суд у вищевикладених справах.

3. Насамкінець, варто брати до уваги й спосіб виконання судових рішень про відібрання дитини від батьків, який має враховувати психологічну й емоційну підготовку дитини до відповідних змін у житті (справа «Гаазе проти Німеччини» [14]).

Звісно, певні виокремлені аспекти гарантій захисту прав дитини під час розгляду справ про позбавлення батьківських прав і відібрання дитини вже були роз'яснені Верховним Судом України у 2007 р., який, крім вищезазначеного, звертає увагу на необхідності особистої участі відповідача (у практиці ЄСПЛ положення щодо обов'язкового оцінювання судом особистості матері або батька закріплено у справі «Хант проти України»), залучення органів опіки та піклування, належного повідомлення осіб про час і місце розгляду справи тощо.

Висновки. Отже, окреслені грані необхідності втручання держави у приватне та сімейне життя людини є доцільними під час розгляду справ про позбавлення батьківських прав і відібрання дитини, тоді як детальний аналіз і синтез потребують рішення Європейського суду з прав людини з приводу усиновлення, установлення й оскарження батьківства, використання репродуктивних технологій, установлення моменту виникнення права на життя дитини, прав позашлюбних дітей тощо, що становить підґрунтя для подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Конвенція ООН про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Рішення Ленінського районного суду м. Кіровоград по справі № 2/1111/1413/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravoscope.com/act-rishennya>.
3. Решение Европейского Суда по правам человека относительно приемлемости жалобы от 12.09.2000 г. № 45665/99 (Никишина против России) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Рішення у справі «Далбан проти Румунії» від 28 вересня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=97>.
5. Рішення у справі «МакМайкл проти Сполученого Королівства» від 24 лютого 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua>.
6. Рішення у справі «Кутцнер проти Німеччини» від 26 лютого 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua>.
7. Рішення у справі «Зоммерфельд проти Німеччини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=423>.
8. Рішення у справі «Гавелка та інші проти Чеської Республіки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua>.
9. Рішення у справі «Ельсгольц проти Німеччини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua>.
10. Рішення у справі «К.А. проти Фінляндії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua>.
11. Рішення у справі «Мозер проти Австрії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua>.
12. Рішення у справі «Савіни проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://precedent.in.ua/index.php?id=1334824069>.
13. Рішення у справі «Сахін проти Німеччини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua>.
14. Рішення у справі «Гаазе проти Німеччини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua>.
15. Рішення у справі «Гоффманн проти Німеччини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua>.

